

UOT 159.9

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi

<https://orcid.org/0000-0002-3319-7466>

TƏHSİLALANLARDA TƏNQİDİ TƏFƏKKÜRÜ İNKİŞAF ETDİRMƏYİN VACİBLİYİ

Ирада Бююкага гызы Амиралиева

доктор философии по педагогике, ведущий научный сотрудник

Института Образования Азербайджанской Республики

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ОБУЧАЕМЫХ

Irada Boyukagha Amiraliyeva

doctor of philosophy in pedagogy, leading scientific worker

at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN STUDENTS

Xülasə. İdraki əhəmiyyəti baxımından təfəkkürün növləri fərqlidir. Formasına görə təfəkkürün əyani-əmali, əyani-obrazlı, mücərrəd-məntiqi: xarakterinə görə – praktik və nəzəri; genişlənməsinə görə – diskursiv və intuitiv; yeniliyinə görə – produktiv və reproduktiv növləri vardır. Həmin növlər sırasında tənqidi təfəkkür özünəməxsus yer tutur. Tənqidi təfəkkür yeniyetməlik dövründə inkişaf etməyə başlayır. Məqalədə təhsilalanlarda tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinin vacibliyindən danışılır.

Açar sözlər: *təfəkkür, təfəkkürün növləri, tənqidi təfəkkür, təhsilalanlar, tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi*

Резюме. Существуют различные типы мышления с точки зрения познавательной важности. Наглядно-практическое, наглядно-образное, абстрактно-логическое мышление по форме: практическое и теоретическое по характеру; по расширению – дискурсивный и интуитивный; по новизне – есть продуктивные и репродуктивные типы. Среди этих типов критическое мышление занимает особое место. Критическое мышление начинает развиваться в подростковом возрасте. В статье говорится о важности развития критического мышления у обучающихся.

Ключевые слова: *мышление, виды мышления, критическое мышление, обучающиеся, развитие критического мышления*

Summary. There are different types of thinking in terms of cognitive importance. Visual-practical, visual-figurative, abstract-logical thinking in form: practical and theoretical in nature; by extension – discursive and intuitive; by novelty – there are productive and reproductive types. Among these types, critical thinking occupies a special place. Critical thinking begins to develop during adolescence. The article talks about the importance of developing critical thinking in schoolchildren.

Key words: *thinking, types of thinking, critical thinking, students, development of critical thinking*

Son zamanlar bəzi peşələr avtomatlaşdırılır, qeyri-adi analitik və insanlarla ünsiyyət bacarıqları ön plana çıxarılır. İşəgötürənlər ixtisaslı mütəxəssislər seçimində maraqlıdırlar. Onlar işçilərindən yalnız müvafiq biliklər deyil, eyni zamanda ünsiyyət və əməkdaşlıq bacarıqları, həmçinin bilikləri seçmək, mənimsəmək, həmin

biliklərdən faydalanmaq bacarığı tələb edirlər. Beləliklə, ali təhsil müəssisələrini bitirənlərə tələblər dəyişir. Yalnız fənn üzrə xüsusi bacarıqların mənimsənilməsindən universal səriştələrin inkişaf etdirilməsinə keçid başlıca tələb olur. Belə şəraitdə düşüncə, xüsusən də tənqidi düşünmə çox zəruri yer tutur.

Qabaqcıl ali təhsil müəssisələri tələbələrində tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi qayğısına qalır. Nəticədə tənqidi təfəkkür əmək bazarında ali təhsilini başa vuranların çox mühüm keyfiyyətlərindən biri kimi nəzərdən keçirilir.

İdraki əhəmiyyəti baxımından təfəkkürün növləri fərqlidir. Formasına görə təfəkkürün əyani-əməli, əyani-obrazlı, mücərrəd-məntiqi: xarakterinə görə – praktik və nəzəri; genişlənməsinə görə – diskursiv və intuitiv; yeniliyinə görə – produktiv və reproduktiv növləri vardır.

Həmin növlər sırasında tənqidi təfəkkür özünəməxsus yer tutur.

İnternet və sosial media ən çox faydalandığımız məlumat mənbələridir. Ona görə də məlumat mənbələrində natamam və ya qeyri-dəqiq məlumatların olmasına yol verilməməlidir. Tənqidi düşüncə həm də insanın öz karyerasında, şəxsi və ictimai həyatında qərar verməsi üçün lazımlı və zəruridir.

Tədqiqatlardan görünür ki, tənqidi düşüncəni şəxslər daha düzgün və əlverişli qərarlar qəbul edə bilirlər. Bundan başqa, onlar daha az qərəzli davranırlar və evristik düşüncəyə meyilli olurlar.

Tədqiqatların nəticələrinə görə, tənqidi təfəkkür yeniyetməlik dövründə inkişaf etməyə başlayır və 25 ildən sonra maksimum dəyərində çatır ki, bu da, söz yox ki, müvafiq bacarığın toplanmış təcrübədən asılı olması ilə bağlıdır.

Ali məktəb tələbələrində tənqidi təfəkkürün formalaşmasına diqqət təkə təhsil sisteminin özündə deyil, eyni zamanda biznes və qeyri-kommersiya sektorunda mövcuddur. Heç də təsadüfi sayılmır ki, xarici ölkələrin bir çox qurumları, tutaq ki, Strateji Təşəbbüslər Agentliyi kimi nüfuzlu təşkilatlar təfəkkürün inkişafı üçün proqramlar hazırlayıb həyata keçirirlər.

Tənqidi təfəkkürün inkişafına hansı şərtlərin səbəb olduğunu bilmək lazımdır. Təlim prosesinin optimallaşdırılması, səmərəliliyinin yüksəldiləsi üçün təhsilalanlarda təfəkkürün tənqidiliyini inkişaf etdirmək məqsədəuyğundur. Tənqidi ağıla malik təhsilalanlar düşüncə tərzinə görə digərlərindən seçilir, duyub qavradıqları proseslər arasındakı uyğunsuzluğu asanlıqla görməyi bacarır və bununla öz fikirlərini əsaslandırma bilirlər..

Tənqidi təfəkkür, bu və ya digər şəxsin, ilk növbədə öz haqlılığına şübhə etməsidir. Bu insanlar başa düşürlər ki, diskussiya hökmən,

qeydsiz-şərtsiz öz fikrini müdafiə etməyə doğru yönəlmir, ağıllı kompromis, ahəngdarlıq kimi özünü göstərir.

Tənqidi təfəkkürün inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməklə təhsilalanlarda təhlil etmə, nəzərdə tutmaq, əlaqələndirmə, qarşılaşdırma, uyğunlaşdırma kimi bacarıqların inkişafına nail olunur. Lakin bununla iş bitmir. Eyni zamanda təlim tapşırıqlarına müxtəlif yanaşmanı, o cümlədən yaradıcı yanaşmanı da formalaşdırmaq olur.

Ağıllı insanlar bu və ya digər qərarı verməzdən əvvəl, necə deyərlər, “yüz ölçüb bir biçirlər”. Başqa sözlə, tələsmirlər. Düşünürlər. Öz qənaətlərini tənqidi təfəkkür süzgəcindən keçirirlər. Bir məsələ də diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Anlamaq, qəbul etmək lazımdır ki, tənqidi təfəkkür heç də hər şeyi şübhə altına alan və heç nəyə inanmayan lüzumsuz vərdiş də deyildir.

Tənqidi təfəkkürün əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, ingilisdilli ölkələrin bir çox çoxunun ali təhsil müəssisələrində o, bir fənn kimi tədris edilir. Həmin fənn üzrə məşğələlərdə tələbə gənclərə dərslərdəki mətnləri oxumağı, metodik şübhələr irəli sürməyi, istər başqalarının, istərsə də özünün arqumentlərində zəif yerləri müəyyənləşdirməyi, anlayışlarla işləməyi, öz fikir və mülahizələrini aydın və əsaslı ifadə etməyi öyrədirlər. Düzgün suallar verməyi bacarmaq da əsas məqamlardandır.

Başqa şəxslərin düşüdüklərinə və fikirlərinə düzgün qiymət vermək, öz mövqeyini sübut və dəlillərlə əsaslandırma bilmək üçün informasiya ilə davranmaq qaydaları da məşğələlərdə nəzərdən keçirilir.

Alimlərin qənaətinə, tənqidi təfəkkür formal məntiqə, arqumentləşdirmə nəzəriyyə və praktikasına, ritorika və epistemologiyaya istinadən həyata keçirilir.

S. Məmmədova tənqidi təfəkkür üçün səciyyəvi olan 8 təlim refleksiyanı diqqət mərkəzinə gətirir. Onları nəzərdən keçirək: “1. Bu gün səni nə təəccübləndirdi və nə üçün təəccübləndirdi? 2. Bu gün öyrəndiyin ən vacib şey nədir və niyə belə düşünürsən? 3. Nəyi daha çox öyrənmək istəyirsən və niyə? 4. Nə vaxt daha yaradıcı olduğunu düşünürsən və niyə? 5. Bu gün səni nə maraqlandırdı? Maraqlandığın zaman öyrənmə prosesi səndə hansı hissləri yaradır? 6. Bu gün ən yaxşı olduğunu düşündüyün an hansı idi və niyə? 7. Təsəvvür et

ki, eyni şeyi öyrənirik və sən öyrənmə üçün başqa bir şeyi seçə bilərsən. Bu, nə olardı və niyə? 8. Bildiklərinizlə nə edə bilərsiniz və ya etməlisiniz?” [1].

N. Qocabəyli tənqidi təfəkkürün başlıca məsələləri barədə aydın təsəvvürə malik olmaq üçün aşağıdakı nümunəyə müraciət etmişdir: “İnternetdə hansısa xarici ölkə nazirinin velosipedli fotosu peyda olur. Yazılır ki, o hər gün işə velosipedlə gedib-gəlir. İlk baxışda burada təəccüblü heç nə yoxdur, ancaq “obivatel” dərhal düşünür: bəs bizdə? Ağıllı, informasiyalı, siyasi texnologiyalardan anlayın adam isə bilir ki, belə şeyləri dünyanın hər yerində təşkil və nümayiş etdirmək mümkündür. Bunun adına “populizm” deyilir. Görürsünüzmü, ortaya iki fərqli təfəkkür, iki yanaşma çıxır; biri müxalif təfəkkürdür, digəri tənqidi təfəkkür. Müxalif təfəkkür elə başa düşür ki, nazirlər velosiped sürsə, hər şey düzələcək. Ancaq məsələnin içini, kökünü bilən tənqidi təfəkkür mahiyyətə varır. Ancaq burada müxalif təfəkkürün cığal mahiyyəti də istisna deyil. Bu gün “şəfaverici” bilərziklər sa-

tan alverçilərdən tutmuş, ictimai dəstəyə ehtiyacı olan vicdansız siyasətçilərə qədər çoxları insanların inamından sui-istifadə etməyə çalışırlar. Odur ki, hər birimiz bizi əhatə edən informasiyanı imkanlarımız daxilində süzgəcdən keçirməyə, həqiqəti yalan və yanlışdan ayırmağa çalışmalıyıq” (2).

Tənqidi təfəkkürün imkanlarından faydalanmaqla təhsilənlər təlim tapşırıqlarını daha məqsədəuyğun olaraq anlayır, öz qənaətlərinə tənqidi münasibət göstərərək, şüurlarında özünəməxsus şəkildə təhlil aparır, düşünür-daşınır, biliklərə yaradıcı yanaşma bacarıqlarına malik olurlar.

Problemin aktuallığı. Təhsilənlərdə tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi aktual və az tədqiq olunan bir problemdir.

Problemin yeniliyi. Təhsilənlərdə tənqidi təfəkkürün inkişaf etdirilməsinin vacibliyi diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə psixologiya, o cümlədən təfəkkürlə bağlı tədqiqat aparın magistrant və doktorantlar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. S. Məmmədova. Tənqidi təfəkkür üçün 8 təlim refleksiya.
<https://wabisablearning.com/blogs/critical-thinking/8-learning-reflections-critical-thinking>
2. <https://www.aznews.az/news/writers/238862.html>

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
biol.ü.fəls.dok. Q.M. Əliyev

Redaksiyaya daxil olub: 17.04.2023